

Analyzing the Historical-Discursive Patterns of Islamism in the Middle East

Shahram Khodaveisi* Corresponding Author, PhD student in Political Sociology, Department of Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: shahram_kh94@yahoo.com

Sayed Shamseddin Sadeghi* Associate Professor of Iran's Problems, Department of Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: sh.sadeghi1971@gmail.com

Masoud Akhavan Kazemi* Professor of Political Sociology, Department of Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: mak392@yahoo.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Article history:

Received 2025/10/25

Accepted 2025/12/21

Published Online

2026/5/21

ABSTRACT

The Middle East has been a discursive field of antagonism and otherness since the past. The issues of economic-political development in the region have been framed in line with the interests and hegemonic stability of the historical-discursive patterns of post-colonialism. The question: analyze the historical-discursive patterns of Islamism in the Middle East? Based on the hypothesis: Islamists recognize Islam as a central nodal point, they see Islam as the only way to overcome the problems facing Muslims. They find in Islam the means to seize political power, establish an Islamic government, and an anti-Western, anti-liberal order identity. Due to the logic of difference, the hegemonic interventions of powers, the highlighting of Western-Zionist post-colonial historical-discursive patterns in occupied Palestine have, on the one hand, caused dislocation in the metaphorical space and the to marginalize of the historical-discursive patterns of the Islamism, and on the other hand, it has highlighting the historical-discursive patterns of neo-Salafism (ISIS) also strengthened the historical-discursive patterns of Islamic resistance (Hamas) in the region. The research aims to provide an applied analysis for creating convergence in the Middle East based on traditional-modern historical-discursive patterns centered on the master signifier of Islam. The research findings: the historical-discursive patterns of Islamism in the region are more likely to seek hostility and are not interested in a peaceful resolution of discursive struggles. The research method is a linguistic approach using Laclau and Mouffe's discourse theory.

Cite this Article: Khodaveisi, S. , Sadeghi, S. S. and Akhavan Kazemi, M. (2026). Analyzing the Historical-Discursive Patterns of Islamism in the Middle East. *World Politics*, 14(4), 137-159. doi: 10.22124/wp.2025.31610.3608

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2025.31610.3608

1. Introduction

The Middle East has been a discursive field of antagonism and otherness since the past. The issues of economic-political development in the region have been framed in line with the interests and hegemonic stability of the historical-discursive patterns of post-colonialism. The deliberate drawing of geographical boundaries is only a pretext for creating dislocation space, determining subjective situations and future hegemonic interventions of the historical-discursive patterns of post-colonialism. Based on the research question, analyze the historical-discursive patterns of Islamism in the Middle East? Based on the hypothesis: Islamists recognize Islam as a central nodal point, and they see Islam as the only way to overcome the problems facing Muslims. They find in Islam the means to seize political power, establish an Islamic government, and an anti-Western, anti-liberal order identity. Due to the logic of difference (diverse, conflicting discursive struggles), the hegemonic interventions of powers and the highlighting of Western-Zionist post-colonial historical-discursive patterns in occupied Palestine have, on the one hand, caused dislocation in the metaphorical space and the to marginalize of the historical-discursive patterns of the Islamism, and on the other hand, it has highlighting the historical-discursive patterns of neo-Salafism (the Muslim Brotherhood: Sayyed Qutb; Al-Qaeda, ISIS) also strengthened the historical-discursive patterns of Islamic resistance (Iraq: PMF, Yemen: Ansar Allah; Houthis movement, Lebanon: Hezbollah, Gaza: Hamas) in the region.

2. Theoretical Framework

The theoretical framework of the research uses the discourse theory of Laclau and Mouffe. In their analysis, the way of thinking, the structure of society, and social action are the products of political articulation. Every discourse is always constructed based on its relationship to what is rejected (its relationship with the field of discursivity). Understanding discourse theory is impossible without understanding the concepts of antagonism and otherness. The concept of otherness is inherently associated with the concepts of highlighting and to marginalize. The logic of difference refers to the pluralistic nature of society and emphasizes the distinctions between social forces. Chains of equivalence cause all outsiders to gradually become insiders. Dislocations is an event that results from the growth of hostility and the emergence of plurality and otherness in society. The temporary fixation of identities is the most important specific function of hegemony. The acceptance of any discourse depends on its credibility and availability. Laclau and Mouffe also distinguish between the position of subjectivity and political subjectivity in their discussion of subjectivity.

3. Methodology

The method of analyzing the research findings is discourse analysis and our approach to this research is linguistic method. The linguistic approach wants to open a third way from the duality of textualism and contextualism.

4. Results and Discussion

The historical-discursive patterns existing in the Middle East discursive order, instead of seeking to engage in discursive conflict with the Western-Zionist post-colonial historical-discursive patterns by articulating equivalent chains (articulation of signifier with the central nodal point of Islam), are more likely to seek hostility and are not interested in a peaceful resolution of regional conflicts.

5. Conclusions & Suggestions

In the research, we analyzed the historical-discursive patterns of Islamism in the Middle East. After the dissolution of the historical-discursive pattern of the classical testament Caliphate (Ottoman Sultanism), new and diverse historical-discursive patterns were formed to maintain stability and security also to advance economic-political development plans in the discursive order of the Middle East. But analyses show that the historical-discursive patterns of Islamism gained a dominant position. The research's innovation in using Laclau and Mouffe's theory and presenting a combined analysis based on historical-discursive patterns of reformist political Islam has made the research work stand out. In fact, the research aims to provide an applied analysis for creating convergence in the Middle East based on traditional and modern historical-discursive patterns centered on the master signifier of Islam. It's suggested that with equivalent chains between different religions (consensus and unity by utilizing the capacity of historical-discursive patterns of geo-culture of religions and denominations), the formation of an Islamic security-defense organization prevent the hegemonic dominance of the historical-discursive patterns of post-colonialism and neo-Salafism and resolve discursive conflicts peacefully.

Keywords: The Middle East, Islamism, Historical-Discursive Patterns, Post-Colonialism, Islamic Resistance

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۳۳

شاپا الکترونیکی: ۲۵۳۸-۴۸۹۹

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

واکاوی الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه

شهرام خداویسی نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: shahram_kh94@yahoo.com

سید شمس‌الدین صادقی، دانشیار مسایل ایران، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: sh.sadeghi1971@gmail.com

مسعود اخوان کاظمی، استاد جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: mak392@yahoo.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی کلیدواژه‌ها: خاورمیانه، اسلام‌گرایی، الگوهای تاریخی-گفتمانی، پسااستعمارگرایی، مقاومت اسلامی تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۸/۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۳۰ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۲/۳۱	خاورمیانه از دوران گذشته تاکنون میدان گفتمانی غیریت و ضدیت است. مسائل توسعه اقتصادی-سیاسی منطقه در راستای منافع و ثبات هژمونیک الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی طرح شده است. ترسیم عمده مرزهای جغرافیایی تنها دستاویزی برای ایجاد فضای بی‌قراری، تعیین موقعیت‌های سوژگی و مداخلات هژمونیک آتی الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی بوده است. بر مبنای سوال: الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه را واکاوی نمایید؟ براساس فرضیه: اسلام‌گرایان، اسلام را به مثابه‌ی دال مرکزی می‌شناسند، تنها راه غلبه بر مشکلات پیش‌روی مسلمانان را همین اسلام می‌دانند؛ آن‌ها به دست گرفتن قدرت سیاسی، تشکیل حکومت اسلامی و هویت ضد غربی و ضد نظم لیبرالی را در همین اسلام می‌یابند. به دلیل منطبق تفاوت (نزاع‌های گفتمانی)، مداخلات هژمونیک قدرت‌ها و برجسته‌سازی الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی غربی- صهیونی در فلسطین اشغالی از یک سو، باعث تزلزل در فضای استعاره‌ای و به حاشیه‌رانی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی شده و از سوی دیگر، موجب برجسته‌سازی الگوهای تاریخی-گفتمانی نوسلفی‌گری (اخوان‌المسلمین، القاعده، داعش) و تقویت الگوهای تاریخی-گفتمانی مقاومت اسلامی (حزب‌الله، حماس) در منطقه شده است. هدف تحقیق: ارائه تحلیلی کاربردی برای ایجاد همگرایی در خاورمیانه براساس الگوهای تاریخی-گفتمانی سنتی و مدرن با محوریت دال برتر اسلام است. بر مبنای یافته‌های پژوهش: الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در منطقه بیشتر در پی خصومت هستند و تمایلی به فیصله مسالمت‌آمیز مخاصمات گفتمانی ندارند. روش پژوهش رویکرد زبانی با بهره‌گیری از نظریه گفتمان لاکلا و موف می‌باشد.

استناد به این مقاله: خداویسی، شهرام، صادقی، سید شمس‌الدین و اخوان کاظمی، مسعود. (۱۴۰۴). واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی

اسلام‌گرایی در خاورمیانه. سیاست جهانی، ۱۴(۴)، ۱۳۷-۱۵۹. doi: 10.22124/wp.2025.31610.3608

© نویسنده (گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

خاورمیانه از دوران گذشته تاکنون میدان گفتمانی غیریت و ضدیت است. مسائل توسعه اقتصادی - سیاسی منطقه در راستای منافع و ثبات هژمونیکی الگوهای تاریخی - گفتمانی پسااستعمارگرایی طرح شده است، ترسیم عمدی مرزهای جغرافیایی تنها دستاویزی برای ایجاد فضای بی‌قراری، تعیین موقعیت‌های سوژگی و مداخلات هژمونیکی آتی الگوهای تاریخی - گفتمانی پسااستعمارگرایی بوده است. این نظم گفتمانی به عنوان صادرکننده برجسته‌ی کالا (نفت، گاز، سرمایه‌گذاری در غرب) در مرکز تقسیم‌کار جهانی قرار گرفته است. سلطه هژمونیکی بازیگران محلی (کشورهای حاشیه خلیج فارس) از طریق ضدیت^۱ و خصومت بر دیگری برساخته‌ای از منطق تفاوت (تخصیص نابرابر منابع ثروت، زمین و نفت) است که دال‌های برجسته‌ای آن (غرب‌گرایی، مدرنیسم و نوآوری) در زنجیره‌های هم‌ارز با الگوی تاریخی - گفتمانی پسااستعمارگرایی حول دال مرکزی همگرایی (تعامل و تبادل) با غرب مفصل‌بندی می‌شود. گفتمان پسااستعمارگرایی غربی - اروپایی با سلطه هژمونیکی، قلمرو و منابع این نظم گفتمانی را در خود ادغام نمود و هرازگاهی در آن مداخلات هژمونیکی می‌کند تا فضای بحرانی و بی‌قراری‌های نامطلوب را به درون آن بازنماید، کنند اما الگوهای تاریخی - گفتمانی پسااستعمارگرایی نتوانستند هژمونی خود را تثبیت نمایند، زیرا در نظم گفتمانی خاورمیانه همچنان الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی با دال مرکزی اسلام نقش مسلط و برجسته‌ای دارند و از قابلیت اعتبار و قابلیت دسترسی برخوردارند. البته الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه هرکدام هویت، منافع و ایدئولوژی‌های مختص به خود دارند (سلطه و مداخلات هژمونیکی) که در پی تقویت و برجسته‌سازی الگوی تاریخی - گفتمانی خویش و طرد الگوهای تاریخی - گفتمانی رقیب هستند. لذا همین مشخصات گفتمانی بین بازیگران منطقه‌ای باعث تضعیف همگرایی در خاورمیانه و واگذار نمودن میدان گفتمانی به الگوهای تاریخی - گفتمانی پسااستعمارگرایی غربی - صهیونی شده که درصدد سلطه همه جانبه و دستیابی به فضای استعاره‌ای (ایدئولوژی آرمانی: سرزمین موعود «اسرائیل بزرگ از نیل تا فرات») است.

بنابراین، هدف این پژوهش نیز بیانگر ضرورت و امکانیت حرکت به سمت منطق هم‌ارزی (همگرایی) در منطقه است، به عبارتی دیگر، هدف تحقیق ارائه تحلیلی کاربردی برای ایجاد همگرایی در خاورمیانه

^۱. Antagonism

^۲. Credibility

^۳. Availability

براساس الگوهای تاریخی-گفتمانی سنتی و مدرن با محوریت دال برتر اسلام است. لذا بر مبنای سوال پژوهش الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه را واکاوی نمایید؟ براساس فرضیه: اسلام‌گرایان، اسلام را به مثابه‌ی دال مرکزی می‌شناسند، تنها راه غلبه بر مشکلات پیش‌روی مسلمانان را همین اسلام می‌دانند؛ آن‌ها به دست گرفتن قدرت سیاسی، تشکیل حکومت اسلامی و هویت ضد غربی و ضد نظم لیبرالی را در همین اسلام می‌یابند. به دلیل منطبق تفاوت (نزاع‌های گفتمانی متنوع و متعارض)، مداخلات هژمونیک قدرت‌ها و برجسته‌سازی الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی غربی- صهیونی در فلسطین اشغالی از یک‌سو، باعث تزلزل در فضای استعاره‌ای و «به حاشیه‌رانی»^۱ الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی شده و از سویی دیگر، موجب برجسته‌سازی الگوهای تاریخی-گفتمانی نوسلفی‌گری (اخوان‌المسلمین: سیدقطب؛ القاعده، داعش) و همچنین تقویت الگوهای تاریخی-گفتمانی مقاومت اسلامی (عراق: حشد الشعبی؛ یمن: انصارالله؛ لبنان: حزب‌الله؛ غزه: حماس) در منطقه شده است. الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در منطقه بیشتر در پی خصومت هستند و تمایلی به فیصله مسالمت‌آمیز نزاع‌های گفتمانی ندارند.

۱. ادبیات تحقیق

واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه از جمله موضوع‌هایی است که به رغم اهمیتش مورد توجه جدی قرار نگرفته و در حوزه مطالعات منطقه‌ای در دانشگاه‌های ایران بسیار کم کار شده است. البته در باب موضوع اسلام‌گرایی در خاورمیانه پژوهش‌های متنوعی صورت گرفته است که در ذیل به چند مقاله مرتبط با موضوع تحقیق اشاره می‌گردد: مقاله «اسلام‌گرایی: نقش سیاسی جنبش‌های اسلام‌گرا در خاورمیانه معاصر» (Hunter, 1995)، شیرین هانترا در این مقاله‌ی تحقیقی، نظریات موجود درباره‌ی خیزش اسلام‌گرایی در خاورمیانه را ذیل دو عنوان «نوجوان سومی» (امکان مصالحه بین اسلام‌گرایان و غرب) و «نوشرق شناسان» (عدم امکان مصالحه و برخورد تمدن‌ها) جای می‌دهد. مقاله «واکاوی چرخش‌های سیاسی سه نگرش سیاسی از اسلام در قبال تحولات خاورمیانه، از تقابل تا همکاری» (Masoudnia & Shafie Yangabadi, 2023)، در فرضیه پژوهشی مقاله بیان می‌شود که رقابت میان حامیان سه نگرش متفاوت از اسلام سیاسی (اسلام شیعی، سلفی-تکفیری و اخوانی) به افزایش ناآرامی و خشونت در خاورمیانه منجر شده است. مقاله «آینده گفتمان اسلام سیاسی در خاورمیانه (از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۳۰)» (Akbari, 2018)، نگارنده مقاله به خوانش‌های مطرح گفتمان اسلام سیاسی و

^۱. To Marginalize

^۲. Shireen Hunter

نقش آفرینی آن‌ها در انقلاب‌های عربی سال ۲۰۱۱ و تحولات پس از آن می‌پردازد و نشان می‌دهد که با وجود تهدیدات و آسیب‌های اسلام‌گرایان اما همچنان نفوذ و قدرت اسلام‌گرایان در معادلات سیاسی-امنیتی، اجتماعی و فرهنگی خاورمیانه برجسته است.

مقاله «تحلیل جنبش‌های بیداری اسلامی در چهارچوب تطور گفتمان اسلام‌گرایی» (Derakhsheh & Nejati Arani, 2011)، این مقاله تأکید می‌کند که مقابله‌ی مسلمانان با عقب‌ماندگی حاصل از دو پدیده استعمار و استبداد در قالب توسل به سه گفتمان غرب‌گرایی، ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی چاره‌جویی شد اما تجربه‌ی تاریخی نشان داد، با توجه به عمق اعتقادی مسلمانان و جغرافیای فرهنگی جهان اسلام تنها دست یازیدن به گفتمان اسلام‌گرایی می‌تواند مسلمانان را در این مبارزه به اهداف نهایی برساند.

مقاله «اسلام سلفی افراط‌گرا و شکل‌گیری منطقه‌گرایی نوین در خاورمیانه؛ انقلاب اسلامی ایران و فرآیند منطقه‌گرایی نوین» (Zakerian Amiri & Talebi, 2015)، از منظر نویسندگان مقاله، جهانی‌شدن امنیت خاورمیانه به دلیل افراط‌گرایی و تروریسم جدید، می‌تواند مهم‌ترین رویداد منطقه در دهه اخیر باشد که شرایط را برای رشد منطقه‌گرایی نوین در منطقه فراهم خواهد کرد. به نظر می‌رسد نزاع‌های گفتمانی خاورمیانه اصلی‌ترین تهدیدات نسبت به امنیت جهانی باشد. لذا مسئولیت بیشتری بر عهده کشورهای منطقه‌ای گذاشته می‌شود تا مخاصمات گفتمانی خود را اداره و حل و فصل کنند. با این وجود هیچ ضمانتی وجود ندارد که کشورها از این فرصت‌ها استفاده کنند. بنابراین با توجه به پیشینه‌ی پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه اسلام‌گرایی در منطقه، در این مقاله در پی آن هستیم که با تحلیل گفتمانی و بهره‌گیری از نظریه‌ی لاکلا و موف، الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه را واکاوی نماییم و نوآوری کار نیز در این حوزه برخلاف تحقیق‌های صورت گرفته استفاده از تحلیل گفتمانی لاکلا و موف می‌باشد که در نوع خود کار تازه و جدیدی می‌باشد. برآنیم در این پژوهش الگویی ترکیبی از نظریه‌های سنتی-مدرن ارائه نماییم که بتوان آن را با الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه تطبیق دهیم. امید است رویکرد گفتمانی تحقیق راهگشای پژوهش‌های بعدی در این حوزه باشد.

۲. چارچوب نظری

گفتمان‌ها، مفصل‌بندی مجموعه‌ای نسبتاً منسجم از افراد، مفاهیم و واژگان هستند که حول یک دال برتر (دال مرکزی)^۱ قرار گرفته، به زندگی انسان معنا می‌بخشند. هر معنا در ارتباط با رفتار کلی‌ای که در حال

^۱. Articulation

^۲. Nodal Point

وقوع است و هر رفتار در ارتباط با یک گفتمان خاص فهمیده می‌شود. در نظریه «گفتمان»^۱ لاکلا و موف، هر گفتمان همواره براساس رابطه‌اش با آنچه طرد شده (حوزه‌ی گفتمان‌گونگی)^۲، ساخته می‌شود (Jorgensen & Phillips, 2022:57). مفهوم بی‌قراری (ازجاشدگی)^۳ در نظریه لاکلا و موف، اشاره به بحران‌ها و حوادثی دارد که هژمونی^۴ گفتمان‌ها را به چالش می‌کشد (Hosseinzadeh, 2004:195). در تحلیل لاکلا و موف، گفتمان‌ها از طریق ایجاد مرزهای سیاسی و ضدیت میان «ما» و «دیگری» هویت خود را کسب می‌کنند. تمامی گفتمان‌ها در پی نشان دادن «غیریت»^۵ خود با سایر گفتمان‌ها هستند. این غیریت است که وجود مستقل یک گفتمان را پدیدار می‌کند از میان نزاع‌های گفتمانی موجود در جامعه، تنها یک گفتمان خصلتی هژمونیک یافته و سایر گفتمان‌ها را در آن جامعه به حاشیه می‌راند. این کار از طریق غیریت و با شیوه «برجسته‌سازی»^۶ نقاط قوت خود و «حاشیه‌رانی»^۷ نقاط قوت رقیب انجام می‌شود (Tajik, 2000:143-144 & Naderi & Arefi Gurvan, 2017:31). «منطق تفاوت»^۸ به ویژگی متکثر بودن جامعه و بر تمایزها و مرزبندی‌های میان نیروهای اجتماعی تاکید می‌کند. همچنین «زنجیره‌های هم‌ارز» (منطق هم‌ارزی)^۹ بدین معنا است که در فرآیند مفصل‌بندی، نشانه‌های اصلی در یک زنجیره‌ی معنایی با نشانه‌های دیگر ترکیب می‌شوند و در مقابل یک «غیر»^{۱۰} که به نظر می‌رسد آن‌ها را تهدید می‌کند قرار می‌گیرند (Kasraei & Pouzesh Shirazi, 2009:349).

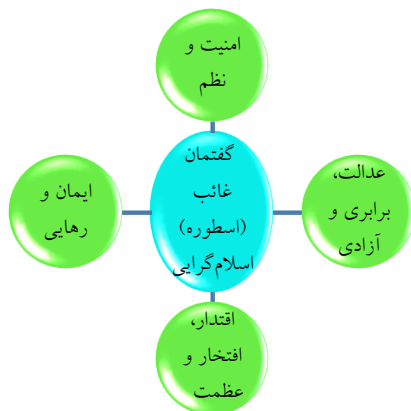
دو مفهوم مهم در طرح سیاسی لاکلا و موف برای دستیابی به هژمونی مفاهیم اسطوره و پنداره^{۱۱} هستند. اسطوره عبارت از طرحی سیاسی که به نفی وضع موجود و ترسیم آینده‌ی ایده‌آل و مورد انتظار می‌پردازد. در نظر لاکلا و موف، پنداره، اسطوره‌ای است که توانسته است در دسترس قرار گیرد و اعتبار کسب کند (Haghighat, 2021:525). لذا اولین قدم برای تحلیل سیاسی در چارچوب نظریه گفتمان لاکلا و موف

1. Discourse
 2. Field of Discursivity
 3. Dislocation
 4. Hegemony
 5. Otherness
 6. Discursive Struggle
 7. Highlighting
 8. Margin
 9. Logic of Difference
 10. Logic of Equivalence
 11. Other
 12. Imaginary

شناسایی فضای استعاره‌ای شکل دهنده به گفتمان می‌باشد. فضای استعاره‌ای در واقع بستر تاریخی و شرایطی است که یک گفتمان در آن شکل می‌گیرد (Laclau & Mouffe, 2023: 171).

نمودار ۱: گفتمان مسلط (پنداره) اسلام‌گرایی و مدلول‌های آن، منبع: (نگارنده)

نمودار ۲: گفتمان غائب (اسطوره) اسلام‌گرایی و مدلول‌های آن، منبع: (نگارنده)

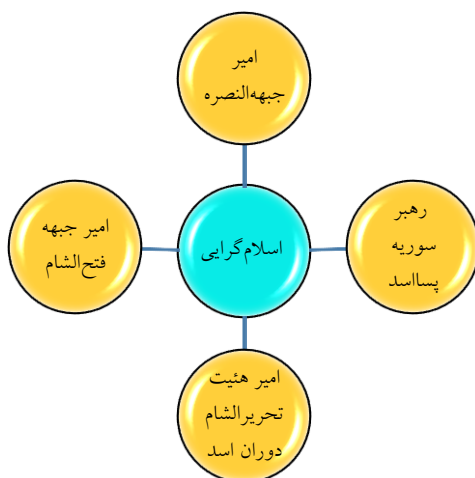
لاکلا و موف در بحث مربوط به سوژگی نیز «موقعیت سوژگی» و «سوژگی سیاسی» را از هم تمایز می‌کنند. از نظر لاکلا و موف «سوژه ۳» همواره تعین‌ناپذیر است؛ هیچ منطق عینی‌ای وجود ندارد که صرفاً

¹.The Metaphorical Space

².Signified

³.The Subject

به یک موقعیت سوژه‌ی واحد اشاره داشته باشد. اینکه برخی از موقعیت‌های سوژه‌ای تعارض با رزی با سایر موقعیت‌ها ندارند ناشی از فرآیندهای هژمونیک است که طی آن دیگر گزینه‌های ممکن طرد می‌شوند و یک گفتمان خاص حالت طبیعی پیدا می‌کند. به دلیل اینکه گفتمان‌ها و ساختارها هیچگاه تثبیت نمی‌شوند و همواره نوعی تزلزل و بحران در آن‌ها وجود دارد و به دلیل امکانی بودن (امکانیت^۱) و تصادفی بودن گفتمان‌ها و جوامعی که ایجاد می‌کنند؛ می‌توانیم شاهد ظهور سوژه سیاسی باشیم. زمانی که یک گفتمان دچار تزلزل می‌شود و نمی‌تواند به عاملان اجتماعی هویت^۲ اعطا کند، امکان ظهور سوژه سیاسی فراهم می‌گردد (Kalantari, 2021: 137). لذا افراد به عنوان رهبران، سیاست‌مداران و متفکران بزرگ در نقش سوژه ظاهر می‌شوند.

نمودار ۳: مفصل‌بندی گفتمانی از سوژه (هویت) احمد حسین‌الشرع (ابومحمد الجولانی) با موقعیت سوژگی و سوژگی سیاسی متفاوت در سوریه با محوریت دال برتر اسلام، منبع: (نگارنده)

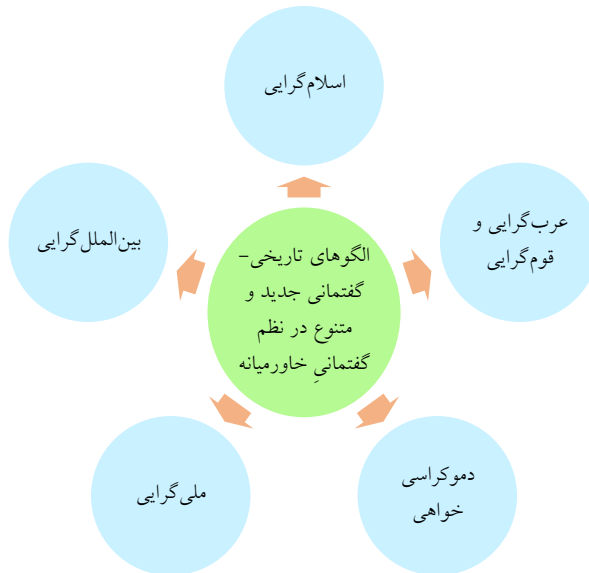
۳. واکاوی سیر تحولات الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی خاورمیانه

ضرورت دارد در واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه به سیر تحول این نظم گفتمانی اشاره‌ای شود. پس از انحلال الگوی تاریخی-گفتمانی خلافت عهد کلاسیک (سلطانیسم عثمانی) از سوی مصطفی کمال آتاتورک و دیگر زمامداران ترکیه جدید (کمالیسم) در ۱۹۲۴ برای حفظ ثبات و

^۱.Contingency

^۲.Identity

امنیت در نظم گفتمانی خاورمیانه، الگوهای تاریخی-گفتمانی جدید و متنوعی شکل گرفت که عبارت‌اند از: اسلام‌گرایی؛ عرب‌گرایی و قوم‌گرایی؛ دموکراسی‌خواهی؛ ملی‌گرایی و بین‌المللی‌گرایی.

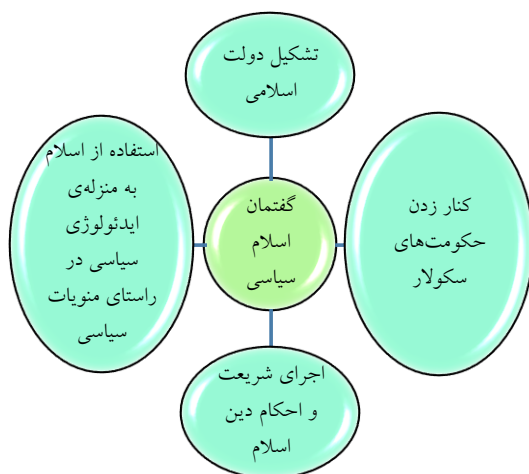

نمودار ۱: الگوهای تاریخی-گفتمانی جدید و متنوع در نظم گفتمانی خاورمیانه، منبع: (نگارنده)

اما سیر تحولات نشان می‌دهد که از زمان استیلای هژمونیکی الگوی تاریخی-گفتمانی خلفای راشدین تا انحلال الگوی تاریخی-گفتمانی سلطانیسم عثمانی، الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی موقعیت مسلط را به دست آورد. البته لازم اشاره شود که اسلام برای مسلمانان عنصری معمولی از گفتمان آن‌ها نیست؛ بلکه مرکز و شالوده‌ی روایت‌های مسلمانی آن‌ها است. اسلام‌گرایان، اسلام را به منزله‌ی دال برتر، در مقابل دال غربی و دال‌های امانیستی، گفتمان سیاسی خود را بیان می‌کنند (اسلام نقطه‌ی وحدت‌بخش فعالیت‌های گفتمانی آن‌ها است). در گفتمان نوسلفی‌گری اسلام به عنوان دالی برای تحقق آرمان‌هایی به سبک اسلاف برای استقرار نظام و جامعه مطلوب به کار گرفته می‌شود. به بیان دیگر، هر افق گفتمانی تنها با مجموعه‌ای از نقاط مرکزی تثبیت نمی‌شود؛ بلکه به مدد استفاده از یک دال است که تأمین آن تحقق می‌یابد (Sayyid, 2024: 64)؛ بدین ترتیب، اسلام‌گرایان، اسلام را به مثابه‌ی دال برتر می‌شناسند، تنها راه غلبه بر مشکلات پیش‌روی مسلمانان را همین اسلام می‌دانند. آن‌ها به دست گرفتن قدرت سیاسی و تشکیل حکومت اسلامی و همچنین، هویت ضد غربی و ضد نظم لیبرالی را در همین اسلام می‌یابند؛ در نتیجه؛ این گفتمان با کارکرد ضدسلطه‌ی خود و با تأکید بر مفاهیمی همچون: جامعیت دین؛ حکومت

اسلامی؛ نظم اسلامی و نیز ادغام دین و سیاست در کل؛ ابعاد قوی ایدئولوژیک دارد؛ به بیان دیگر، با تاکید بر ایدئولوژیک بودن گفتمان اسلامی سیاسی می‌توان گفت که اسلام‌گرایی بازتاب صرف اسلام نیست، بلکه بیشتر گفتمانی سیاسی است که از قابلیت دسترسی اسلام به منزله‌ی ابزاری برای تضعیف رژیم‌های سکولار بهره می‌جوید و در عین حال، میزان قابلیت دسترسی اسلام را نیز افزایش می‌دهد؛ به عبارت دیگر، اسلام‌گرایی حول محور اسلام سازماندهی می‌شود و این روند دوطرفه است؛ زیرا، اسلام‌گرایی نیز اسلام را سازماندهی می‌کند. در همین پیوند، نخستین وظیفه‌ی اسلام‌گرایی، طرح‌بندی خود به منزله‌ی گفتمان ضدژمونیکی دیگری است (برقرارکننده‌ی نظم طبق گفته‌ی «گرامشی»؛ قبل از اینکه نظم جدیدی شکل بگیرد، رژیم قدیمی باید ساقط شود) (Ebrahimi,2022:151-152).

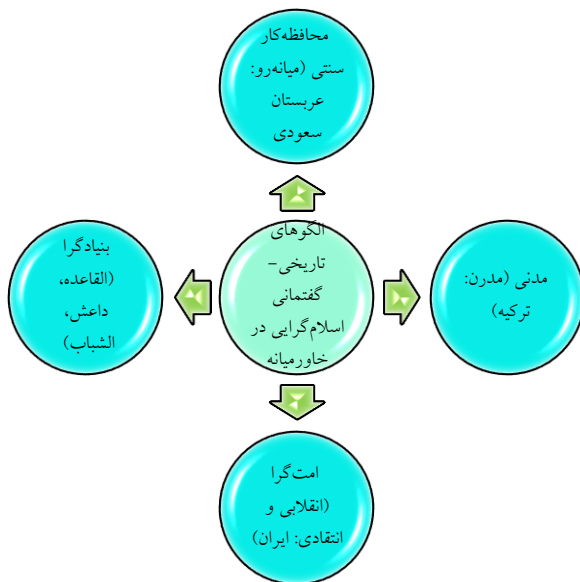
در حال حاضر گروه‌های افراطی نظیر: داعش؛ الشباب و بوکوحرام از این حربه برای هژمونیکی کردن قدرت خود در سطح منطقه و حتی سایر مناطق جهان استفاده می‌کنند. لذا می‌توان گفت اسلام منبعی است که جنبش‌های افراطی به دلخواه آن را تفسیر می‌کنند و براساس آن عمل می‌کنند. بنابراین به طور کلی مفصل‌بندی گفتمانی اسلام سیاسی بر احکامی مانند: «تشکیل دولت اسلامی»؛ «کنار زدن حکومت‌های سکولار»؛ «اجرای شریعت و احکام دین اسلام»؛ «استفاده از اسلام به منزله‌ی ایدئولوژی سیاسی در راستای منویات سیاسی» و مانند آن دانست.

نمودار ۲: مفصل‌بندی گفتمانی اسلام سیاسی، منبع: (Ebrahimi,2022:152)

لذا آنچه امروزه از آن به عنوان گفتمان اسلامی یاد می‌شود، معطوف به الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام سیاسی است و گرایش‌های گوناگونی در درون خود دارد که گاهی با هم به مرحله منطق تفاوت (تضاد)

نیز می‌رسند. چهارگرایش مهم الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی که هر کدام از قابلیت اعتبار و قابلیت دسترسی برخوردارند و نیز عاملان سیاسی خاص خود را دارند، براساس نمودار ذیل عبارت‌اند از:

نمودار ۳: الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه، منبع: (Ahmadi, 2023: 11-75)

۳-۱. واکاوی گفتمان سلفی‌گری جهادی

با ورود به قرن بیستم، گفتمان اسلام‌سیاسی دگرگون شد. به عبارت دیگر، در قرن نوزدهم، مخاطب اسلام‌سیاسی استبداد داخلی و گفتمان پسااستعمارگرایی بود؛ اما با تاسیس کشورهای استقلال یافته‌ی اسلامی، اسلام‌سیاسی، تاریخ‌رادیکال خود را با مخاطب قراردادن دولت‌های اسلامی و کشورهای غربی آغاز کرد. در قرن بیستم، گفتمان اسلام‌سیاسی بیشتر در تبیین هویتی اجتماعی تلاش می‌کند. لذا گفتمان اسلامی‌سیاسی رادیکال (نوسلفی‌گری) به منزله‌ی شبکه‌ای جهانی و دارای وابستگی متقابل به تهدیدی جهانی تبدیل شده که جهانی‌شدن امنیت خاورمیانه را در پی داشته است. اسلام‌گرایان جهادگرا، ایده‌ی سنتی جهاد را به اندیشه‌ی جهاد جهانی به منزله‌ی مانفیسیت امنیتی خود در جهان قرن بیستم تبدیل کرده‌اند. این مانفیسیت خواه، ناخواه، نظم متکی بر مشخصات گفتمانی را بازتولید می‌کند که در نهایت، نظم موجود جهانی در منطقه‌ی خاورمیانه، به چالش کشیده می‌شود.

حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، اگرچه یکی از شدیدترین و خشونت‌بارترین حملاتی شمرده می‌شود که تاکنون جهان مدرن به طور عام و ایالات متحده آمریکا به طور خاص با آن روبه‌رو شده است. نقطه‌ی اوجی برای نظریه‌پردازی‌هایی است که در آن، آمریکا «دارالکفر» و «دارالحرب» به شمار آمده و جهان عرصه‌ی خشونت و کشتار برای جنبش‌هایی شمرده شده است که نام «جنبش سلفی-جهادی» روی خود گذاشته‌اند. شاید بتوان «سازمان القاعده» و «داعش» را محصول طبیعی جنبش‌های سلفی-جهادی دانست، جنبش‌هایی که موجب پدید آمدن نگاهی یک سویه شدند که جهان را به دو خیمه (اردوگاه) تقسیم می‌کند. این دسته‌بندی مطابق با نگاهی پاک‌دینانه مبتنی بر قرآن و سنت و نیز میراث فقهی اسلام درباره‌ی مفهوم جهاد صورت می‌گیرد. این جنبش‌ها همچنین از نقش نمادین مساله‌ی شهادت تغذیه می‌کنند که در سایه‌ی شرایط و اوضاع و احوال جهانی، منطقه‌ای و محلی توسعه یافته است.

جنبش‌های مورد واکاوی شده همچنین اقدام به صورت‌بندی دوباره‌ی جهان بر مبنای مفاهیم «دارالکفر» و «دارالاسلام» کرده‌اند. این دسته‌بندی خود یکی از ابواب جهاد در اسلام است که سید قطب نقش اساسی در پایه‌گذاری آن داشته است. او این کار را از راه توصیف جهان معاصر به «دوران جاهلیت» به دلیل نبود حاکمیت «الله» انجام داده است؛ امری که اجازه‌ی تغییر اوضاع و گسترش مفهوم جهاد را به عنوان تنها ایدئولوژی برای بازگرداندن «خلافت» داد. سپس مفهوم جهاد توسعه یافت و به جنگ با دشمن داخلی رسید و در مرحله‌ی بعد، دایره‌ی آن باز هم بزرگ‌تر شد تا دشمنان دوردست را نیز شامل شود. بر اساس گزارش موسسه «گروه بحران‌های بین‌المللی» که در دوم مارس ۲۰۰۵ هم زمان در قاهره و بروکسل منتشر شد، می‌توان در چارچوب اسلام سنتی، که مدنظر تحقیق بوده است، سه جریان اسلامی فعال در سطح جهان اسلام را از هم جدا کرد: ۱- حرکت‌ها و جنبش‌های اسلام سیاسی (اخوان المسلمین و حزب عدالت و توسعه^۱ در ترکیه)؛ ۲- تبلیغ اسلامی؛ ۳- جهاد اسلامی (Shihadeh, 2015: 28-29).

جریان «جهادی» خشونت‌گرا از دل جنبش‌های اسلام سیاسی بیرون آمد؛ جنبش‌هایی که مهم‌ترین اولویت خود را تغییر نظام‌های حکومتی موجود و جایگزین کردن آن با نظام‌هایی اسلامی و فراگیر قراردادده بودند. جنبش‌ها و گروه‌های اسلام سیاسی، در پی طرد و انحلال نظام ناسیونالیسم عربی و به حاشیه‌رانی اندیشه‌ی عربی پس از شکست اعراب ضد اسرائیل در ژوئن ۱۹۶۷ فعال شدند. این پدیده تقویت و برجسته‌سازی خود را در اواخر دهه‌ی هفتاد سده‌ی بیستم آغاز کرد. ورود نیروهای اتحاد جماهیر شوروی (سابق) به

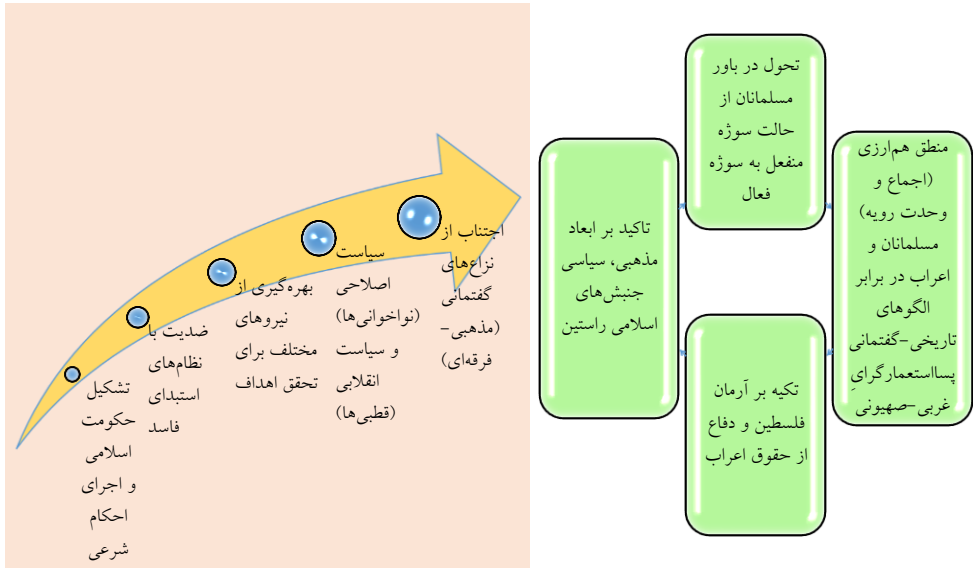
^۱.AKP

افغانستان، آغازی برای مرحله‌ی بسیج و جهاد اسلامی به عنوان پدیده‌ی «جهانی شده»، علیه حمله‌ی شوروی شمرده می‌شود. می‌توان گفت که افغانستان به شکل مدلی آرمانی و دژی برای بسیاری از افراد و جنبش‌های اسلامی در آمد؛ گروه‌هایی که ذهنیت اجتماعی جامعه اسلامی را برای بازگشت دوباره‌ی حکومت اسلامی و خلافت اسلامی از دست‌رفته تقویت کردند و به این نکته پی‌بردن که تنها راه رسیدن به آن از سرگیری زندگی فراگیر اسلامی است (Houshi Sadat, 2023: 407-408).

لذا براین اساس افغانستان و گستره‌ی جغرافیای آن (پاکستان، تاجیکستان و دیگر کشورهای آسیای میانه و قفقاز)، این قابلیت را دارند که به صورت میدان‌گفتمانی (مهد، آبشخور) گروه‌ها و ایدئولوژی‌های افراطی رادیکال درآید، در این کشورها بافت اجتماعی شکل قبیله‌ای دارد، که همین عامل باعث پذیرش گرایش‌های نوسلفی و افراطی‌گری در ساختار جامعه می‌شود.

نخستین پیش‌زمینه‌های پیدایش جنبش‌های سلفی-جهادی معاصر در دو جهان عرب و اسلام، به سر برآوردن جوانانی باز می‌گردد که از جنبش اخوان‌المسلمین در مصر جدا شدند. «صالح سریه» یکی از نخستین پایه‌گذاران جنبش‌های جهادی در جهان اسلام شمرده می‌شود. او اولین کسی است که نظریه‌ای کامل درباره‌ی تغییر ارائه نمود. در الگوی تاریخی-گفتمانی صالح سریه تغییر زیر تاثیر عمیق موضوع ایمان و کفر قرار دارد (Dekmejian, 2011: 146). لذا می‌توان بیان نمود که اخوان‌المسلمین به عنوان اولین و مهم‌ترین الگوی تاریخی-گفتمانی نوسلفی‌گری (اسلام سیاسی رادیکال) توانست با برجسته‌سازی نقاط قوت خود هم در تئوری و هم در زمینه‌های سیاسی و اجتماعی با الگوبرداری از نظریه‌پردازانی برجسته و تاثیرگذار (حسن‌البننا، سیدقطب: جامعه‌جاهلی؛ جامعه اسلامی؛ جامعه پیشتاز اسلامی و محمد عبدالسلام فرج) به عنوان الگویی تاریخی-گفتمانی مرجع مطرح گردد. در بهار عربی اخوان‌المسلمین با مفصل‌بندی زنجیره‌های هم‌ارز حول دال برتر اسلام متشکل‌ترین الگوی تاریخی-گفتمانی (نوسلفی‌گری) در میان انقلابی‌ها به شمار می‌آمد.

مهم‌ترین ادعای گفتمان اسلام‌گرایی در برابر مسائل و مشکلات جوامع عربی، ضدیت با نظام‌های استبدادی فاسد این کشورها، منطبق هم‌ارزی با مردم فلسطین و خصومت شدید با هرگونه سازش و برقراری روابط با اسرائیل و تشکیل حکومت اسلامی در داخل و اجرای احکام شرعی در این جوامع است (Zuhur, 2007: 39).

شکل ۱: اصول و اهداف جنبش اخوان المسلمین، منبع: (نگارنده)

هرچند الگوی تاریخی-گفتمانی اخوان المسلمین در مصر شکل گرفت، اما در سوریه نیز این الگو با برجسته‌سازی نقاط قوت آن از قابلیت اعتبار و قابلیت دسترسی زیادی برخوردار گردید. در حالی که در دو کشور عراق و لبنان الگوهای تاریخی-گفتمانی تشیع (مقاومت اسلامی، هلال شیعی^۱) از هژمونی، قابلیت اعتبار و قابلیت دسترسی برخوردار شدند. البته قابل ذکر است که «محور مقاومت» برای اولین بار توسط یک روزنامه لیبیایی به نام «الزحف الاحضر» در برابر اصطلاح «محور شرارت» جورج دبلیو بوش^۲، رئیس‌جمهور گفتمان پسااستعمارگرایی آمریکایی مطرح شده بود.

برجسته‌سازی الگوی تاریخی-گفتمانی تشیع در لبنان توسط امام موسی صدر صورت گرفت (تاسیس مجلس اعلای شیعیان توسط امام موسی صدر، تشکیل سازمان امل در ژوئیه ۱۹۷۵ که در واقع شاخه نظامی و اجرایی مجلس شیعیان لبنان بود و در نهایت تشکیل سازمان سیاسی-نظامی حزب‌الله در ۱۹۸۲)، در عراق نیز محمداقبر صدر در نقش (هویت) سوژگی سیاسی معنوی برجسته در راستای زنجیره‌های هم‌ارز (همگرایی) با الگوی تاریخی-گفتمانی انقلاب اسلامی ایران و رهبری آن، خواستار موقعیت سوژگی (حکومت مشابهی) در عراق بود که سرانجام توسط دولت بغداد در ۱۹۸۰ طرد شد. در مجموع پس از طرد و به حاشیه‌رانی گفتمان اقتدارگرا صدام‌حسین، الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در عراق

^۱. Shitte Crescent

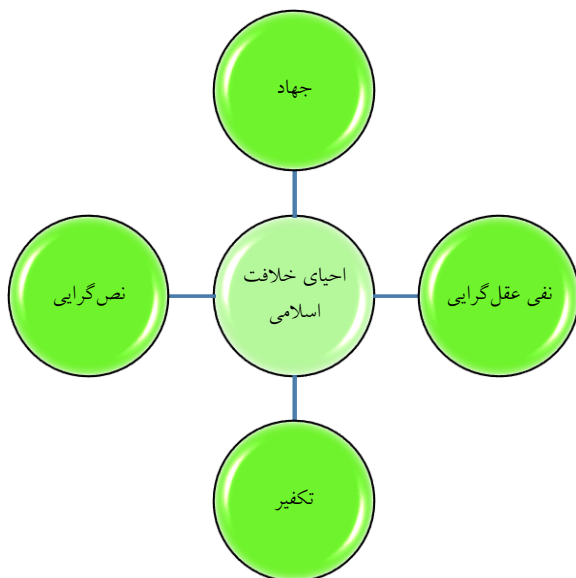
^۲. George Walker Bush

(مقاومت اسلامی)، غیریت و مخاصمات گفتمانی شدیدی با الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی (امپریالیستی-صهیونی) از خود نشان داد (Dekmejian, 2011: 112-117 & Qaderi, 2007: 89-108).

لازم است در واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه به الگوی تاریخی-گفتمانی داعش (نوسلفی‌گری) نیز اشاره‌ای شود. برجسته‌سازی الگوی تاریخی-گفتمانی داعش با تقویت هویت ابومعصب الزرقاوی به عنوان سوژگی سیاسی (پس از خروج وی از افغانستان) در نظم گفتمانی خاورمیانه محقق شد. الگوی تاریخی-گفتمانی الزرقاوی درحقیقت ادامه پنداره‌ها و نظریه‌های اسامه‌بن‌لادن و الظواهری بوده است. اعتقاد به پنداره‌ای که خلافت اسلامی پس از انحلال الگوی تاریخی-گفتمانی خلافت عهدکلاسیک از اعتبار و مشروعیت برخوردار است و به حاشیه‌رانده و طرد نشده است. بنابراین تنها پس از انعقاد الگوی تاریخی-گفتمانی خلافت اسلامی (روش استیلا و غلبه) و بیعت با خلیفه ابوبکر البغدادی بود که الگوی تاریخی-گفتمانی عهدمعاصر داعش در خاورمیانه سلطه هژمونیککی یافت (Gholami, 2020: 115). البته الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی (نوسلفی‌گری) به گونه‌ای دیگر و با غیریت‌سازی خشن‌تری به خوانش مفاهیم می‌پردازد؛ زیرا از منظر نوسلفی‌گری در نصوص مذهبی نوعی روند جهادی وجود دارد. در دیدگاه برخی نظریه‌پردازان حتی اگر در نصوص مذهبی نوعی توصیه به جهاد نیز وجود نداشته باشد، باز تزلزل در فضای عمومی و کلی متن مقدس گویای آن است؛ از این‌رو الگوی تاریخی-گفتمانی نوسلفی‌گری در وضعیت دنیای متکثر معاصر معمولاً به طور خودکار درگیر نزاع گفتمانی است (خشونت تولید می‌کند) و لذا نوعی تلازم بین نوسلفی‌گری و رادیکالیسم در بنیادگرایی اسلامی به چشم می‌خورد (Samiei Esfahani et al., 2015: 108).

بنابراین به طوراجمالی می‌توان بیان نمود که فضای تزلزل و بحرانی در الگوهای تاریخی-گفتمانی متنوع و متعارض در نظم گفتمانی منطقه به گونه‌ای است که در راستای زنجیره‌های هم‌ارز (اجماع و وحدت) پیرامون دال مرکزی (دال برتر اسلام) مفصل‌بندی نشده‌اند. براین اساس الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام سیاسی رادیکال (نوسلفی‌گری) همچنان آینده الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی خاورمیانه را تهدید می‌کند و با برجسته‌سازی نقاط ضعف دشمن خودی (گفتمان مقاومت اسلامی) در واقع با تقویت نقاط قوت خویش درپی به حاشیه‌رانی الگوهای تاریخی-گفتمانی رقیب در منطقه و شمال افریقا هستند. همچنین باید واکاوی نمود که الگوی تاریخی-گفتمانی بین‌الملل‌گرایی (جامعه جهانی) نیز از خصومت و ضدیت آن در امان نیستند. لذا الگوهای تاریخی-گفتمانی نوسلفی‌گری هیچگاه به طور کامل از صحنه‌ی معادلات خاورمیانه طرد نمی‌شوند و به طور متناوب الگوهای تاریخی-گفتمانی دیگری از گفتمان

اسلام‌گرایی (نوسلفی‌گری) با عناوین مختلف از میدان گفتمانی آن رسوب می‌کند. همانند حضور داعش خراسان در دوران زمامداری طالبان در افغانستان و همچنین برجسته‌سازی موقعیت سوژگی سیاسی هیئت تحریرالشام^۱ در دوران بشار اسد و نقش سوژگی سیاسی احمد حسین‌الشرع (ابومحمد الجولانی) به عنوان رهبر جدید سوریه در دوران پسااسد.

شکل شماره ۲: مفصل‌بندی الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام سیاسی رادیکال (نوسلفی‌گری)، منبع: (نگارنده)

۲-۳. واکاوی زنجیره‌های هم‌ارز و منطق تفاوت در الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی

لازم است در ادامه واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه اشاره شود که در نظم گفتمانی منطقه، الگوهای تاریخی-گفتمانی حول یک دال مرکزی چندپاره متشکل از دولت‌های سرزمینی ضعیف و بعضاً پیشامدرن که دارای هویت مشترک عربی هستند و نیز از دیگر قدرت‌های منطقه‌ای هژمونیک‌ی شده (ایران، ترکیه و رژیم صهیونی) تشکیل شده است، بازیگرانی که هویت و منافع آن‌ها با نزاع‌های گفتمانی گره خورده است. نظم گفتمانی خاورمیانه عمدتاً توسط دیگری (پسااستعمارگرایی)^۲

^۱.HTS

^۲.Post-colonialism

تحمیل شده است؛ موازنه هژمونیک قدرت‌های منطقه‌ای و مداخلات هژمونیک الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی مانع تقویت و برجسته‌سازی یک هژمونی منطقه‌ای از الگوی تاریخی-گفتمانی عرب‌گرایی می‌شود و لذا الگویی تاریخی-گفتمانی همانند اتحادیه عرب چندان سلطه هژمونیک و استیلائی ندارد (Huntington, 1996: 65-254).

هم‌اکنون در نظم گفتمانی خاورمیانه الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام سیاسی محافظه‌کار به عنوان یکی از گفتمان‌های مسلط جهان عرب، ثبات، امنیت و پیشرفت خود را در زنجیره‌های هم‌ارز (بین‌الملل‌گرایی: تعاملات و مراودات سازنده با محوریت دال مرکزی توسعه فراگیر منطبق با مظاهر مدرنیسم) با الگوهای تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی (غربی-صهیونی) مفصل‌بندی می‌کند (Yazdanfam, 2011: 62). یکی از دلایل اصلی استیلا و تقویت موقعیت سوژگی (هویت‌سیاسی) اقتدارگرا در الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرای سنتی محافظه‌کار در خاورمیانه را می‌توان در ویژگی سوژگی سیاسی (رهبران سیاسی) چنین الگوهای دانست. عموماً موقعیت سوژگی حکام عرب محافظه‌کار منطقه از سوژگی سیاسی اقتدارگرا، فاسد و سرکوبگر برخورداراند. طبعاً با این شرایط آینده‌سیاسی چنین الگوهای در راستای منطبق تفاوت (متلاطم و متعارض) قرار می‌گیرد. این امر به مفهوم آن است که الگوهای تاریخی-گفتمانی هژمونیک شده بعدی به دیدگاه اسامه بن‌لادن نزدیکی بیشتری در مقایسه با ملک عبدالله پادشاه اردن و یا ملک سلمان پادشاه عربستان دارند. چنین واقعیت‌هایی را می‌توان در اکثر الگوهای تاریخی-گفتمانی موجود در منطقه ملاحظه نمود. به همین دلیل الگوی تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی آمریکایی بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر در صدد برآمد تا موقعیت‌های سوژگی دموکراتیک را جایگزین سوژگی سیاسی اقتدارگرا نماید. گرچه امکانیت چنین رویکردی با منافع و امنیت ملی آمریکایی مخاصمات گفتمانی (مغایرت) داشت. لذا گفتمان پسااستعمارگرایی غربی-آمریکایی صرفاً به این دلیل از توسعه الگوی تاریخی-گفتمانی دموکراسی‌خواهی در خاورمیانه ناامید شد که گفتمان دموکراسی‌خواهی می‌توانست زمینه به قدرت رسیدن الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام سیاسی رادیکال را در منطقه تقویت نماید. به همین دلیل بود که تئوری و الگوی «دموکراسی در برابر لیبرالیسم» ارائه شد (Zakaria, 2003: 85).

این در حالی است که در واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه، الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام سیاسی انقلابی (مقاومت اسلامی) راه نجات و رستگاری امت اسلامی را در زنجیره‌های هم‌ارز با خودی‌ها و غیریت و خصومت شدید با گفتمان مسلط (پسااستعمارگرایی) مفصل‌بندی می‌کند.

البته در واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه باید به الگوی تاریخی-گفتمانی نوعثمانی‌گرایی^۱ نیز اشاره‌ای شود. این الگوی تاریخی-گفتمانی برای تحلیل سیاست خارجی ترکیه در دوره‌ی سلطه‌ی هژمونیک‌ی حزب عدالت و توسعه از ۲۰۰۲ به نخست‌وزیری «رجب طیب اردوغان» به کاررفته‌است.

الگوی تاریخی-گفتمانی نوعثمانی‌گرایی تغییری عمده از سیاست سنتی ترکیه از ایدئولوژی الگوی تاریخی-گفتمانی کمالیسم (مصطفی‌کمال آتاتورک: ملی‌گرایی سکولار تُرک) است. اولین قدم آن را می‌توان دولت «تورگوت اوزال» دانست. مفصل‌بندی زنجیره‌های هم‌ارز الگوی تاریخی-گفتمانی کمالیسم (پان‌ترکیسم) همسو با منافع گفتمان پسااستعمارگرایی پیرامون دال مرکزی بین‌الملل‌گرایی (غرب‌گرایی) قرار داشت و لذا این الگوی تاریخی-گفتمانی در پی ضدیت و غیریت شدید با الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی خاورمیانه بود.

در مقابل، الگویی تاریخی-گفتمانی نوعثمانی‌گرایی بدون طرد آن اسطوره و فضای استعاره‌ای که بر ساخته‌ای از الگوی تاریخی-گفتمانی عثمانی‌گرایی است، سعی دارد صورت‌بندی گفتمانی خود را در راستای منطق هم‌ارزی با الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی منطقه با محوریت دال برتر اسلام قرار دهد، بنابراین گفتمان نوعثمانی‌گرایی اردوغان (سلطانیسم و کمالیسم) در واقع آمیزه‌ای از مفاهیم و دال‌های برجسته‌ی الگوی تاریخی-گفتمانی پان‌ترکیسم^۳ است و هر دو الگوی تاریخی-گفتمانی یک جنبش الحاق‌گرایانه است که سیاست الحاق سرزمین‌های ترک‌زبان در مناطق آذری‌نشین ایران، عراق و افغانستان را دنبال می‌کند. بر این اساس الگوی تاریخی-گفتمانی پان‌ترکیسم همانند نوعثمانی‌گرایی به همان اندازه که یک ایدئولوژی نژادپرستانه است، به شدت رمانتیک و تخیلی نیز هست، تاکید بر یگانگی نژاد ترک در کشورهای پراکنده و دارای لهجه‌های متفاوت ترکی و ایجاد امپراتوری رویایی از اهداف کلان رهبران سیاسی (سوژگی سیاسی) و ایدئولوگ‌های آن است (Landau, 2020: 8-22).

البته قابل ذکر است که الگوی تاریخی-گفتمانی عثمانی‌گرایی (سلطانیسم عثمانی) در اوج سلطه و تحکیم قدرت خود در بخش‌های وسیعی از خاورمیانه، شمال آفریقا، قفقاز و بالکان سلطه هژمونیک‌ی داشت. هدف اصلی سیاست خارجی نوعثمانی‌گرای اردوغان تشدید نزاع‌های گفتمانی در تصرفات و فتوحات سابق الگوی تاریخی-گفتمانی سلطانیسم عثمانی است و آن مخاصمات گفتمانی را تقویت می‌کند. از جمله

^۱.Neo-Ottomanism

^۲.Discursive Formation

^۳.Pan-Turkism

می‌توان به مداخلات هژمونیکِ نوعثمانی‌گرایی در تغییر دادن نقشه‌ی ژئوپلیتیک^۱ قفقاز جنوبی (جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان) بین کشورهای جمهوری آذربایجان و ارمنستان و الحاق قره‌باغ به جمهوری آذربایجان اشاره نمود. الگوی تاریخی-گفتمانی نوعثمانی‌گرای اردوغان درصدد ایجاد کریدور زنگزور (دالان ژئوپلیتیکِ فرضی) بین خطوط مرزی ایران و ارمنستان است که در صورت اجرا به جمهوری آذربایجان دسترسی بدون مانع به جمهوری خودمختار نخجوان و ترکیه می‌دهد، این کریدور باعث قطع دائم مرزهای ایران و ارمنستان می‌شود (Pourgholi, 2007: 205).

از سویی دیگر، باید به مداخلات هژمونیکِ الگوی تاریخی-گفتمانی نوعثمانی‌گرایی در سوریه دوران اسد و پسااسد نیز پرداخت، زیرا این گفتمان رمانتیک و نژادپرستانه با تقویت نزاع‌های گفتمانی بین بازیگران داخلی سوریه از تشکیل، پشتیبانی و تجهیز الگوهای تاریخی-گفتمانی نوسلفی‌گری در راستای منافع استراتژیک و ژئوپلیتیک خود (هیئت‌ه تحریرالشام) حمایت می‌کند. از طرفی دیگر، این گفتمان ضدیت و خصومت شدید با الگوی تاریخی-گفتمانی ملی‌گرای کُردی در سوریه و عراق دارد و با برجسته‌سازی نقاط ضعف گفتمان ملی‌گرای کُردی درصدد به حاشیه‌رانی و طرد آن را دارد.

در واکاوی الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی خاورمیانه، نوعثمانی‌گرایی اردوغان در راستای زنجیره‌های هم‌ارز (هویت، منافع) با الگوی تاریخی-گفتمانی اخوان‌المسلمین مستقر در قطر (دولت قطر، رهبران حماس) مفصل‌بندی می‌شود و در عرصه بین‌الملل‌گرایی با میانجی‌گری در نزاع‌های گفتمانی و تعاملات سازنده با بازیگران اصلی درصدد کسب هژمونی و اعتبار بین‌المللی دارد که در واقع با حضور فرامنطقه‌ای، الگوی تاریخی-گفتمانی نوعثمانی‌گرایی را بازنمایی و برجسته‌سازی می‌کند.

لذا نوعثمانی‌گرایی با تقویت الگوی تاریخی-گفتمانی خود رقیبی در برابر الگوی تاریخی-گفتمانی مقاومت اسلامی (هلال شیعی) است که ادعا می‌کند توانایی و ظرفیت حل بحران و بی‌قراری‌های نامطلوب موجود در منطقه به ویژه در سوریه پسااسد را دارد. البته از منظر نگارنده با حذف اردوغان گفتمان اسطوره‌ای و نژادپرستانه نوعثمانی‌گرایی (سلطانیسم و کمالیسم) به حاشیه‌رانده و تضعیف خواهد شد (که در واقع مبتنی بر کیش شخصیت وی هست: اقتدارگرایی شخصی؛ دیکتاتوری انتخابی؛ پوپولیسم؛ اردوغان‌گرایی؛ اردوغانیسم؛ طبییسم) و ترکیه پسااردوغان را با تفرجگاه‌ها و بناهای تاریخی استانبول یاد خواهند کرد. خصومت شدید الگوی تاریخی-گفتمانی پسااستعمارگرایی غربی- صهیونی با سلطه

^۱. Geopolitics

هژمونیکی الگوی تاریخی-گفتمانی مقاومت اسلامی به ویژه فضای بحرانی در الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گراییِ خاورمیانه بعد از ۷ اکتبر ۲۰۲۳ و ضدیت رژیم صهیونی با هويت و ایدئولوژی حماس در غزه و غیریت شدید با الگوی هلال شیعی در جنوب لبنان، عراق، یمن، ایران و سوریه (حتی در دوران پسااسد) حاکی از تزلزل و بی‌قراری‌های نامطلوب در منطقه دارد. البته ضرورت دارد این مورد واکاوی گردد که در حال حاضر آنچه براساس الگوی تاریخی-گفتمانی رژیم صهیونی در نوار غزه و کرانه باختری در حال سامان‌دهی است، پروژه پسااستعماری شهرک‌نشینان است که در واقع، بیش از صدسال پیش آغاز شد و اکنون به پایان خود نزدیک شده است، با روی کار آمدن دولت نتانیا‌هو در سال ۲۰۲۲، پروژه پسااستعماری شهرک‌سازی در کرانه باختری اشغالی توسط رژیم صهیونی به طرز چشمگیری توسعه یافت. افزایش حملات شهرک‌نشینان موجب آواره شدن صدها فلسطینی، تشدید خصومت و غیریت در اطراف اماکن متبرک بیت‌المقدس (مسجدالاقصی) و در نهایت برجسته‌سازی نزاع‌های گفتمانی میان شهرک‌نشینان و فلسطینی‌ها شد. نیروهای اشغالگر صهیونی به طور سیستماتیک نقش برجسته‌ای در تقویت مخاصمات گفتمانی شهرک‌نشینان ضد فلسطینی‌ها ایفا کرده‌اند (Associated Press, Oct.08,2023).

لذا با توجه به شدت خصومت و غیریت رژیم صهیونی، جنبش مقاومت اسلامی حماس (حركة المقاومة الاسلامیه) به دلیل وضعیت بحرانی فلسطین به جهاد با معنایی فراگیر و بخشی از فرآیند نهضت اسلامی نگاه می‌کند و اعتقاد دارد جهاد تنها راه‌حل مسئله‌ی فلسطین و خارج ساختن آن از کنترل گفتمان پسااستعمارگرایی غربی-صهیونی است. منطق هم‌ارزی (تعلق، هم‌گرایی) حماس با سنت اخوانی و تفسیر متفاوت آن‌ها از اسلام باعث شده در طول سالیان پس از تاسیس و به ویژه در سال‌های اخیر که سلطه هژمونیکی بر نوار غزه دارد، رسماً اعلام کرده است تنها در زمینه‌ی آزادی سرزمین‌های اشغالی وارد مخاصمات گفتمانی می‌شود. مواضع حماس تا سال‌های اخیر همواره همسو با گفتمان انقلاب اسلامی ایران و یک عضو در «محورمقاومت» بوده است اما حماس پس از وقوع جنگ داخلی سوریه در سال ۲۰۱۱ و هم‌زمان با مسلح شدن شورشیان سنی دفتر خود را از سوریه خارج کرد و به قطر بازگشت و از ایران خواست تا از دولت سوریه حمایت نکند، این تحولات موجب شد تا حماس از محورمقاومت خارج شود و به ائتلاف جدیدی به رهبری مصر، قطر و ترکیه بپیوندد (Bodetti,2015:5).

قابل ذکر است که بعد از عملیات طوفان الاقصی در ۱۵ مهر ۱۴۰۲ (۷ اکتبر ۲۰۲۳) نیروهای نظامی صهیونی به سلطه هژمونیکی و قابلیت‌های زمینی نیروهای حماس در غزه پی بردند و به این مسئله توجه ویژه‌ای

تا به حال داشته که حماس تغییرات قابل ملاحظه‌ای از نظر تاکتیکی و راهبردی داشته که قدرت مداخلات هژمونیکی (درگیر شدن) با آن‌ها را کاهش داده است. به همین منظور بی‌قراری و نگرانی‌ها در مراکز مختلف نظامی - امنیتی رژیم صهیونی بابت این است که در کنار تلفات گسترده‌ای که از زمان آغاز عملیات طوفان الاقصی و به تازگی در عملیات زمینی ضد نوار غزه به نیروهای ارتش این رژیم وارد شده و همین طور خسارت‌هایی این ارتش در جبهه شمالی (حزب‌الله لبنان) متحمل شده است. هیچ پیروزی در مخاصمات گفتمانی محقق نشود و نظامیان رژیم صهیونی از این به بعد در فضای تنش و تزلزل مواجه هستند (Seibt, 2023:8).

لازم است به این نکته مهم نیز اشاره شود که الگوی تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرای حماس توانست در حمله هفتم اکتبر سازمان‌های امنیتی و دفاعی رژیم صهیونی را تضعیف کند، نظامیان درگیر مخاصمات گفتمانی با حماس فضای تزلزل و ناامن موجود را به عنوان طرد شدن و به حاشیه‌رانی سیاست‌های دفاعی رژیم صهیونی در نظر می‌گیرند؛ چرا که سه فرمانده از مهم‌ترین فرماندهان رژیم صهیونی توسط حماس حذف شدند و این نشان از سلطه هژمونیکی (نظامی و اطلاعاتی) الگوی تاریخی - گفتمانی حماس در نزاع گفتمانی با الگوی تاریخی - گفتمانی صهیونی دارد (Kusovac, 2023:2-5).

لذا در واکاوی الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه، مداخلات هژمونیکی قدرت‌های بزرگ و نزاع‌های گفتمانی متنوع و متعارض باعث بی‌قراری و گسترش منطق تفاوت (تخاصمات هویتی: قومی - زبانی؛ مذهبی - ایدئولوژیکی؛ اختلافات مرزی و سرزمینی: کشف و استخراج نفت) در منطقه می‌شود (Jafari Valdani, 2020:44-54 & Martin, 2004:395-415).

بنابراین با توجه به برجستگی الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی در منطقه می‌توان واکاوی نمود که اصلی‌ترین وعمیق‌ترین شکاف و گسل مذهبی میان الگوی تاریخی - گفتمانی اسلام سیاسی محافظه‌کار (وهابیت، دال مرکزی: عربستان) و الگوی تاریخی - گفتمانی اسلام سیاسی انقلابی (تشیع، دال مرکزی: ایران) وجود دارد و تا زمانی که مداخلات هژمونیکی و مخاصمات گفتمانی بین خودی‌ها و درون الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی به صورت مسالمت‌آمیز حل و فصل نشود، نمی‌توان آینده‌ای بدون نزاع‌های گفتمانی در منطقه تصور نمود. به طور کلی در جمع‌بندی مباحث باید اشاره نمود درحالی که الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی خاورمیانه به جای اینکه با مفصل‌بندی زنجیره‌های هم‌ارز (مفصل‌بندی دال‌هایی با دال مرکزی اسلام) درصدد نزاع گفتمانی با الگوهای تاریخی - گفتمانی

پسااستعمارگرایی غربی - صهیونی باشند، بیشتر در پی خصومت هستند و تمایلی به فیصله مسالمت‌آمیز و اختصاصات منطقه‌ای ندارند.

مقاومت اسلامی (گفتمان تشیع)	اسلام سیاسی انقلابی با دال برتر اسلام راه نجات و رستگاری امت اسلامی را در زنجیره‌های هم‌ارز با خودی‌ها و خصومت شدید با گفتمان مسلط (پسااستعمارگرایی غربی - صهیونی)
اسلام سیاسی سنتی (محافظه‌کار میانه‌رو)	الگوی مسلط جهان عرب، ثبات و پیشرفت خود را در زنجیره‌های هم‌ارز با الگوهای بین‌الملل‌گرایی (پسااستعمارگرایی غربی - صهیونی) با محوریت دال مرکزی توسعه فراگیر منطبق با مظاهر مدرنیسم
نوعثمانی‌گرایی (سلطانیسم و کمالیسم)	نوعثمانی‌گرایی اردوغان با دال برتر اسلام، سیاست الحاق‌گرایانه‌ی آشکار و پنهان (ایدئولوژی جنبش پان)، درصدد تشدید نزاع‌های گفتمانی در فتوحات سابق سلطانیسم عثمانی
اسلام سیاسی رادیکال (نوسلفی‌گری)	هژمونیک شدن نوسلفی‌گری در جریان‌های افراطی با دال‌های جهاد، تکفیر، نفی عقل‌گرایی و نص‌گرایی با دال مرکزی احیای خلافت، مدعی حل بی‌قراری جوامع اسلامی، احیای دوران عظمت اسلامی

جدول شماره ۱: منطق تفاوت در الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی خاورمیانه، منبع: (نگارنده)

نتیجه‌گیری

در این پژوهش الگوهای تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی در خاورمیانه را با بهره‌گیری از نظریه لاکلا و موف واکاوی نمودیم. پس از انحلال الگوی تاریخی - گفتمانی خلافت عهدکلاسیک (سلطانیسم عثمانی)، برای حفظ ثبات و امنیت و پیشبرد طرح‌های توسعه اقتصادی - سیاسی در نظم گفتمانی خاورمیانه، الگوهای تاریخی - گفتمانی جدید و متنوعی شکل گرفت که عبارت‌اند از: عرب‌گرایی و قوم‌گرایی؛ اسلام‌گرایی؛ دموکراسی‌خواهی؛ ملی‌گرایی و بین‌الملل‌گرایی. اما فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خاورمیانه نشان می‌دهد که الگوی تاریخی - گفتمانی اسلام‌گرایی موقعیت مسلط را به دست آورد و لذا آنچه امروزه از آن به عنوان گفتمان اسلامی یاد می‌شود، معطوف به الگوی تاریخی - گفتمانی اسلام‌سیاسی است و گرایش‌های گوناگونی در درون خود دارد که گاهی با هم به مرحله منطق تفاوت (تضاد) نیز می‌رسند. بر مبنای یافته‌های پژوهش: الگوهای تاریخی - گفتمانی موجود در نظم گفتمانی خاورمیانه به جای اینکه با مفصل‌بندی زنجیره‌های هم‌ارز (مفصل‌بندی دال‌هایی با دال مرکزی اسلام) درصدد نزاع گفتمانی با الگوهای تاریخی - گفتمانی پسااستعمارگرایی غربی - صهیونی باشند، بیشتر در پی خصومت هستند و تمایلی

به فیصله مسالمت‌آمیز مخاصمات منطقه‌ای ندارند. در استفاده از نظریه لاکلا و موف و ارائه تحلیل ترکیبی براساس الگوی تاریخی-گفتمانی اسلام‌سیاسی اصلاحی (تنویری) باعث برجسته شدن کار پژوهش شده است. در واقع هدف تحقیق: ارائه تحلیلی کاربردی برای ایجاد همگرایی در خاورمیانه براساس الگوهای تاریخی-گفتمانی سنتی و مدرن (محافظه‌کار سنتی: عربستان؛ مدرن: ترکیه؛ امت‌گرا: ایران؛ تندرو: اخوان المسلمین) با محوریت دال برتر اسلام است. لذا برای ارائه الگوی عملی و موثر برای ایجاد همگرایی در الگوهای تاریخی-گفتمانی اسلام‌گرایی (متنوع و متعارض) در نظم گفتمانی خاورمیانه باید اراده‌ی سیاسی قوی بین عاملان سیاسی (سوژگی سیاسی: رهبران سیاسی) وجود داشته باشد.

References

- Ahmadi, H (2023). *Regional and international conflicts in the Middle East (West Asia) and North Africa*. Tehran: Nashreney. [In Persian]
- Bodetti, Austin (2015). Hamas is running out of allies, war is borming. Available: <https://www.medium.com/hamas-is-runing-out-of-allies-war-is-borning>. Access date in: 03/12/2015
- Dekmejian, Hrair R (2011). *Islam in revolution: fundamentalism in the Arab world*. Translated by Hamid Ahmadi, Tehran: Kayhan Publishing organization. [In Persian]
- Ebrahimi, N (2022). *Neo-Salafism and the golobalization of Middle East security*. Tehran: Strategic studies research institute (Risstudies). [In Persian]
- Gholami, R (2020). *History of the modern: Caliphate fever: ISIS, DAMES, Al-Qaeda, Boko Haram, and the Taliban at the dawn of the 21st century*. Tehran: Avay Maktoob. [In Persian]
- Haghighat, S (20۲۱). *Political science methodology*. Qom: Mofid University Publications. [In Persian]
- Hosseinizadeh, S (2004). Discourse theory and political analysis. *Quarterly journal of political science* (28), 181-212. [In Persian]
- Houshi Sadat, S (2023). *Socio-political history of the Middle East*. Tehran: University of Tehran press. [In Persian]
- Huntington, Samuel P (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*, New York: Simon & Schuster.
- Jafari Valdani, A (2020). *Challenges and conflicts in the MiddleEast*. Tehran: Strategic studies research institute (Risstudies). [In Persian]
- Jorgensen, M. & Phillips, L (2022). *Discourse analysis as theory and method*, Translated by Hadi Jalili, Tehran: Nashreney. [In Persian]
- Kasraei, M. & Pouzesh Shirazi, A (2009). Laclau and Mouffes's discourse theory as an efficient tool in understanding and explaining political phenomena. *Politics quarterly, journal of the Faculty of law and political science*. 39 (3), 339-360. [In Persian]

- Kalantari, A (2021). *Discourse from three perspectives: linguistic, philosophical and sociological*. Tehran: Sociologists publications. [In Persian]
- Kusovac, Z (2023). Analysis: why Israel's military wanted to end the Gaza truce and what now? Available: <https://www.aljazeera.com/news/analysis-why-israels-military-wanted-to-end-the-gaza-truce-and-what-now>. Access date in: 01/12/2023
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (20۲۳). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Translated by Mohammad Rezaei, Tehran: Saless publication. [In Persian]
- Landau, J. M (2020). *Pan-Turkism: From irredentism to cooperation*, Translated by Hamid Ahmadi, Tehran: Nashreney. [In Persian]
- Martin, Lenore G (2004). *New frontiers in Middle East security*. Translated by Ghadir Nasri with an introduction by Mahmoud Sariolghalam. Tehran: Strategic studies research institute (Risstudies). [In Persian]
- Naderi, M. & Arefi Gurvan, E (2017). Identity challenges of Islamic discourse in contemporary Iran. *Scientific quarterly journal of Islamic revolution studies*, 14 (48), 27-48. [In Persian]
- Pourgholi, M (2007). Ethnicity in Azerbaijan, its nature and function. *Hoson Quarterly* (14), 192-215. [In Persian]
- Qaderi, H (2007). *Praxis (Addiction) of political thought and political action in the Middle East*. Tehran: Center for scientific research and strategic studies of the Middle East (cmess). [In Persian]
- Samiei Esfahani, A. & Akvani, H. & Shafiei Seifabadi, M (2015). Discourse analysis of globalization and the emergence of Salafi-Jihadist political Islam in the Arab Middle East. *Bi-Quarterly journal of Islamic political studies*, 3 (7), 89-113. [In Persian]
- Sayyid, Bobby S (2024). *A fundamental fear: Eurocentrism and emergenece of Islamism*. Translated by Gholam Reza Jmshidiha and Musa Anbari. Tehran: University of Tehran press. [In Persian]
- Seibt, S (2023). How Hamas's military strtegy against Israel is evolving in southern Gaza. Available: <https://www.france24.com/en/middle-east/how-hamas-s-military-strategy-against-israel-is-evolving-in-southern-gaza>. Access date in: 05/12/2023
- Shihadeh, Marvan (2015). *The course of the Salafist discourse: Jihadist movements from 1990 to 2007*. Translated by Mohammad Kazem Jafari. Tehran: Soroush publication. [In Persian]
- Tajik, M (2000). *Discourse and discourse analysis collection of articles*. Tehran: Culture of discourse publications. [In Persian]
- Yazdanfam, M (2011). Arab world developments: configuration of power identity in Middle East. *Strategic studiies quarterly*, 14 (52), 47-78. [In Persian]
- Zakaria, Farid (2003). *Liberal democracy at home and abroad*, New York: Norton Press.
- Zuhur, Sherifa D. (2007). Egypt: security, political, and Islamist challenges. Strategic studies institute monograph. Available: <https://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/Egypt-security-political-and-islamist-challenges>. Mil/pdf files/pub 787.pdf. Access date in: 01/09/2007